

код акту 38753/2007. 19. Положення про Державну екологічну інспекцію України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 2004 року № 770 // Офіційний вісник України від 07.12.2001 – 2001 р., № 47, стор. 78, стаття 2084, код акту 20510/2001. 20. Розова С.С. Классификационная проблема в современной науке / С.С.Розова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 224 с. 21. Фролов М.О. Правові аспекти екологічного ризику: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. / Київський націо-

нальний ун-т ім. Тараса Шевченка / М.О. Фролов. – К., 2001. – 211 с. 22. Шоха Т. Поняття екологічного страхування та його місце в загальній системі страхових правовідносин / Т.Шоха // Юридична Україна. – № 7(91). – 2010. – 84-88. 23. Яковлев В.Н. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве / В.Н.Яковлев. – Кишинев, 1973. – С. 272-274. 24. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/36.htm>

Надійшла до редколегії 24.12.10

УДК 346.9

О. Зяярний, асп.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена господарсько-правовій відповідальності, як одному з різновидів юридичної відповідальності. Автор в межах цієї статті досліджує господарсько-правову відповідальність, як наукове поняття, правовий засіб, міру і форму впливу на економічні інтереси правопорушника, визначає зв'язок з іншими категоріями правознавства: санкціями, юридичним обов'язком, інститутами права.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, господарсько-правові санкції, міра відповідальності, неустойка, оперативно-господарські санкції, правова норма, форма юридичного впливу, правові засоби.

Статья посвящена хозяйственно-правовой ответственности, как одному из видов юридической ответственности. Автор в рамках настоящей статьи исследует хозяйственно-правовую ответственность, как научное понятие, правовое средство, меру и форму воздействия на экономические интересы правонарушителя, определяет связь с иными категориями правоведения: санкциями, юридической обязанностью, институтами права.

Ключевые слова: хозяйственно-правовая ответственность, хозяйственные санкции, мера ответственности, неустойка, оперативно-хозяйственные санкции, правовая норма, форма юридического воздействия, правовое средства.

Key words: economy-legal responsibility, economy-legal sanctions, the measure of responsibility, forfeit executive-economy sanctions, legal standard, the form of juridical impact, legal methods.

The subject of the article is one of the most controversial problems: correlation of conceptions of economy-legal responsibility and economy-legal sanctions. The aim of the article is a systematical expound of the opinions of scientists on the problem, determination of the place of responsibility and sanctions in the mechanism of legal regulation. In the proposed article, the author on the base of rules of dialectic takes under consideration sanction, as a measure, form and method of economy-legal responsibility, researches the views of scientists that take sanctions as an independent method or impact.

Господарсько-правова відповідальність – багатозначне поняття, що відіграє важливу роль у механізмі правового регулювання господарських відносин. В юридичній літературі господарсько-правова відповідальність була предметом дослідження багатьох науковців і практиків: О.М. Вінник, В.К. Мамутова, Б.І. Пугінського, В.С. Щербини та інших, але окремі питання реалізації механізму відповідальності не втратили своєї дискусійності.

Не однозначне ставлення науковців та практиків до цього правового інституту обумовлено різноманітністю форм господарсько-правової відповідальності, функціями, що покладаються на цей правовий засіб в механізмі правового регулювання господарських відносин.

Метою цієї публікації є виявлення сутності та ознак господарсько-правової відповідальності, дослідження різнопланових аспектів її прояву в механізмі правового регулювання господарських відносин.

Предмет статті становить господарсько-правова відповідальність, як наукове поняття, та правовий засіб впливу на економічні інтереси правопорушника, що посідає провідне місце у забезпеченні господарського правопорядку.

Відсутність на протязі багатьох років нормативної дефініції господарсько-правової відповідальності зумовило виникнення численних концепцій, в яких ставиться акцент на різних аспектах даного правового явища.

Наслідком відповідної дискусії стало формулювання різноманітних понять, якими позначається господарсько-правова відповідальність.

В літературі можна зустріти поняття економічні, оціночні, планово-господарські санкції [14,с.251], економічна, загальногосподарська відповідальність [18,с.14] тощо. Однак, з метою забезпечення єдності законодавства і практики його застосування, дослідження доктринальних положень з відповідної проблематики в подальшому ми будемо використовувати легальний термін – господарсько-правова відповідальність. Будучи одним з видів юридичної відповідальності, господарсько-

правова відповідальність, як наукове поняття і правовий засіб розкривається через категорії теорії права. В літературі можна зустріти доктринальні погляди, відповідно до яких, юридична, в тому числі господарсько-правова відповідальність являє собою реалізацію санкції правової норми [16, с.16], міру державного примусу [8], перетерпіння несприятливих наслідків застосування санкцій [13, с.26]. Але, найбільшу підтримку одержав погляд, за яким відповідальність – це додатковий обов'язок для правопорушника, що покладається на нього поряд з належним виконанням зобов'язання чи його заміна іншим обов'язком якого не існувало до правопорушення.

Широке, багатопланове використання в юридичній площині понять відповідальність та обов'язок зумовило встановлення кількох форм їх співвідношення. Існуючі в доктрині погляди на цю проблему умовно можна об'єднати у три групи: 1) відповідальність та обов'язок є різними поняттями і не пов'язані між собою за змістом та формою; 2) юридична відповідальність виступає для учасника господарських відносин, який вчинив правопорушення у формі додаткового обов'язку або у заміні невиконаного обов'язку новим, якого не існувало до вчинення правопорушення; 3) господарсько-правова відповідальність виступає у формі додаткового обов'язку, який виникає для учасника господарських відносин після вчинення правопорушення і не має наслідком звільнення від виконання господарського зобов'язання. При дослідженні цієї проблеми, ми будемо виходити з розуміння обов'язку, як міри необхідної, обов'язкової поведінки, котрої вимагає від учасника господарських відносин закон або договір для підтримки належного господарського правопорядку.

Прибічники першої точки зору вважають, що категорії обов'язок протистоїть суб'єктивне право вимоги належного виконання прийнятого зобов'язання, а відповідальність кореспондує до безвідповідальності [1, с.308;]. Дослідники, які розділяють поняття відповідальність і обов'язок, перше розглядають як поєднання по-

зитивного та ретроспективного аспектів, а обов'язок, як елемент змісту зобов'язання. В межах цієї концепції обов'язок охоплюється позитивним аспектом відповідальності і полягає у відповідальному ставленні до прийнятих зобов'язань [21, с.26; 4, с. 16,17].

В цьому контексті слід погодитися з тими науковцями, які ототожнюють відповідальність у позитивному аспекті з належним виконанням прийнятих зобов'язань [8]. Отже, категорія обов'язок перебуває в межах зобов'язання, а юридична відповідальність являє собою перетерпіння правопорушником несприятливих наслідків, в результаті застосування до нього санкцій [1, с.279]. Невиконання суб'єктом господарювання прийнятого зобов'язання тягне за собою виникнення для правопорушника обов'язку відшкодувати збитки чи сплатити неустойку. При цьому, новий обов'язок безпосередньо залежить від двох факторів: по-перше від змісту порушеного зобов'язання, зокрема, умов про предмет, строк виконання сторонами прийнятих обов'язків; по-друге – настання господарсько-правової відповідальності не є автоматичним наслідком правопорушення, а залежить від волевиявлення управненої сторони зобов'язання або рішення компетентного державного органу, на якого покладений обов'язок по застосуванню санкцій.

Цікавою, але небезспірною є точка зору за якою відповідальність – це така санкція, застосування якої призводить до настання певного обтяження у формі додаткового або заміни існуючого обов'язку новим обов'язком чи позбавленні певних прав [10, с.549].

У ч. 2 ст.193 та ч.3 ст.216 ГК закріплений універсальний принцип господарсько-правової відповідальності, відповідно до якого відшкодування суб'єктом господарювання завданих збитків чи сплата неустойки не звільняє його від виконання прийнятих зобов'язань. Припинення зобов'язання через неможливість його виконання відповідно до ч. 2 ст. 205 ГК не звільняє порушника від юридичної відповідальності, крім випадків, коли суб'єкт наділений правом застосування санкцій відмовитися від їх реалізації. Слід підкреслити, не застосування до зобов'язаної сторони санкцій є не відмовою від суб'єктивного права покладення відповідальності, а відмовою від його реалізації. Господарсько-правова відповідальність в цій ситуації спрямована на відновлення майнового становища управненої сторони зобов'язання шляхом стягнення на її користь певної грошової суми. Однак, застосування санкцій не завжди відповідає меті, яку суб'єкти господарювання переслідували, вступаючи у зобов'язання. Адже наприклад, управлінські дії, які має вчиняти зобов'язаний суб'єкт і результат їх виконання не може замінюватися відшкодованими збитками, тим більше значна група управлінських функцій виконується органами державної влади та місцевого самоврядування, котрі не підлягають делегуванню. Головним чином ідея про можливість заміни невиконаного зобов'язання мірама відповідальності розрахована на майново-господарські відносини, де не поставлена продукція чи виконані роботи можуть бути замовлені у іншого контрагента за рахунок суми сплачених санкцій. При цьому, за загальним правилом, передбаченим ч. 3 ст. 193 та ст. 204 ГК, заміна виконання зобов'язання сплатою санкцій допускається у випадках, передбачених законом чи договором і не суперечить обов'язковому правовому акту, з якого виникло попереднє зобов'язання.

В юридичній літературі найбільш розповсюдженою є думка, відповідно до якої господарсько-правова відповідальність існує у формі додаткового обов'язку, що покладається на зобов'язаного суб'єкта після порушення ним зобов'язання і полягає у сплаті неустойки, відшкодуванні збитків, завданих управненому суб'єкту.

Форма реалізації, обсяг і наслідки виконання додаткового обов'язку безпосередньо залежать від змісту господарського зобов'язання. Водночас, виконання додаткового обов'язку до змісту основного зобов'язання не включається, хоча положення про форми та види санкцій, як правило, супроводжують інші його умови. В цьому аспекті справедливе зауваження зробив В. П. Грибанов, вказуючи на те, що для виникнення у боржника додаткового обов'язку потрібні не тільки наявність факту порушення зобов'язання, але і волевиявлення кредитора по притягненню до відповідальності [11, с.286]. Такий погляд є цілком прийнятний і в контексті чинного господарського законодавства. Щоправда, ГК допускає дві ситуації по застосуванню відповідальності. З одного боку, суб'єкт господарювання, який завдав збитки, згідно зі ч.1 ст.222 ГК повинен їх відшкодувати ще до пред'явлення претензії чи звернення до господарського суду. З іншої сторони управнений суб'єкт може і не застосовувати до боржника господарські санкції. Не виключається також практична ситуація, в якій порушник чинитиме перешкоди у застосуванні до нього санкцій і управнений суб'єкт буде змушений звертатися до уповноваженого органу з метою примусового виконання додаткового обов'язку. Спільним критерієм для змодельованих ситуацій є покладення на суб'єкта, яким вчинено правопорушення господарсько-правової відповідальності. Різниця полягає лише у способі її реалізації – добровільному чи примусовому порядку.

Таким чином, додатковий характер обов'язку, що виступає у формі господарсько-правової відповідальності, зумовлений наступним: по-перше – виконання додаткового обов'язку здійснюється поряд із основним зобов'язанням; по-друге – якщо зобов'язаний суб'єкт повинен виконати юридичні обов'язки, що випливають із зобов'язання, то питання про застосування господарських санкцій вирішується потерпілим чи органом на якого покладені відповідні обов'язки; по-третє – обов'язок, що виступає у формі відповідальності, є результатом застосування господарських санкцій, не виникає автоматично і має ретроспективний характер; по-четверте – господарсько-правова відповідальність реалізується в межах охоронних відносин і виступає як додатковий обов'язок для зобов'язаної сторони виконання котрого породжує для нього відповідні наслідки майново-організаційного характеру, а для управненої сторони є способом захисту суб'єктивних прав.

Серед науковців відсутній єдиний погляд відносно виду наслідків, що виникають для правопорушника в результаті застосування до нього господарських санкцій. Найбільше розповсюдження одержала точка зору, відповідно до якої покладення на учасника господарських відносин господарсько-правової відповідальності породжує передбачені законом або договором майнові наслідки [18, с.21]. Такий погляд ґрунтується на видових ознаках окремих форм відповідальності, в першу чергу, відшкодування збитків та неустойки [12, с.6]. Застосування до правопорушника цих санкцій має наслідком зменшення у нього наявного майна у вигляді компенсації завданих збитків чи сплати конкретно встановленої суми у якості неустойки, наперед погоджених збитків. Оскільки суб'єкти господарювання несуть переважно майнові витрати при застосуванні до них господарських санкцій: відшкодування збитків, сплата неустойки, адміністративно-господарських штрафів, відповідальність за господарські правопорушення набуває майнового змісту [15, с.372].

На наш погляд, такий підхід веде до звуження змісту господарсько-правової відповідальності, при цьому з предмета дослідження виключаються окремі види сан-

цій, в тому числі адміністративно-господарські організаційного характеру. Їх систему за змістом норми, передбаченої у ст. 239 ГК, поряд з майновими санкціями утворюють заходи, що викликають наслідки майново-організаційного характеру. Як приклад можна навести скасування державної реєстрації, анулювання ліцензії. Дія вказаних мір позначається як на майновій основі суб'єкта господарювання шляхом обмеження майнових інтересів, так і викликає певні організаційні труднощі, зокрема неможливість здійснювати окремі господарські операції або господарську діяльність в цілому.

За видом наслідків, що утворюють господарсько-правову відповідальності, всі форми відповідальності, слід поділяти на майнові, організаційні та змішані. Саме три групи заходів утворюють систему господарсько-правової відповідальності. На цій основі ми поділяємо доктринальний погляд, згідно з яким господарське правопорушення і відповідальність має майново-організаційний характер [6, с.382].

Покладена на учасника господарських відносин відповідальність завжди у певній формі позначається на його економічних інтересах. Інтерес, як загальнонаукова категорія широко використовується у правознавстві та інших суспільних науках. В доктрині господарського права інтерес визначається, як об'єктивно існуюча орієнтація суб'єкта на отримання певного блага, що сформулювалося в суспільстві [7, с.132]. Виходячи з наведеного, можна визначити господарсько-правову відповідальність як правовий засіб впливу на економічні інтереси, що являє собою форму відновлення майнового становища потерпілого учасника господарських відносин і обмеження майнового характеру чи створення організаційних труднощів для порушника.

Дослідження різних аспектів господарсько-правової відповідальності дозволяє нам сформулювати змістоутворюючі ознаки цього поняття. Господарсько-правової відповідальності притаманні як загальні (родові) властивості, так і видові ознаки, характерні виключно для цього виду юридичної відповідальності:

1) юридичною підставою відповідальності може бути не тільки нормативно-правовий акт, але і укладений з дотриманням встановлених вимог господарський договір [6, с.382], або введене до суб'єкта господарювання планує завдання;

2) суб'єктом права, до якого можуть застосовуватися господарські санкції є учасники господарських відносин, визначені у ст. 2 ГК, за винятком споживачів; 3) змістом відповідальності є додатковий обов'язок, якого не існувало до моменту вчинення правопорушення;

4) покладення на правопорушника господарсько-правової відповідальності тягне за собою зменшення наявного у нього майна чи виникнення додаткових організаційних труднощів у процесі здійснення господарської діяльності чи управління нею;

5) господарсько-правова відповідальність виступає покаранням для правопорушника і способом захисту, відновлення прав управленої сторони;

6) за загальним правилом, реалізація господарсько-правової відповідальності заснована на презумпції вини зобов'язаної сторони.

Об'єднання вказаних ознак в єдине поняття дозволяє нам сформулювати доктринальне визначення господарсько-правової відповідальності: Господарсько-правова відповідальність – це передбачений нормами закону чи умовами договору обов'язок, що може покладатися потерпілим або компетентним державним органом на учасника господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, виконання котрого має

наслідком вплив на його економічні інтереси і породжує негативні майново-організаційні наслідки.

В юридичній науці тривалий час залишається не вирішеною проблема співвідношення понять відповідальності та господарські санкції.

У ч.1 ст.217 ГК закріплена дефініція господарських санкцій, під якими розуміються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні або правові наслідки [9]. Порівняльно-правове дослідження положень, передбачених у ч.1 ст.216 та ч.1ст.217 ГК, призводить до висновку, відповідно до якого у ГК поняття господарсько-правова відповідальність розкривається через господарські санкції.

В юридичній науці останнє поняття розглядається у різних аспектах. Перш за все, санкція являє собою елемент логічної структури норми [1, с.317] чи розглядається як самостійна охоронна норма [22, с.172]. В іншому аспекті санкція виступає як міра, форма чи засіб господарсько-правової відповідальності. Поряд з вказаними аспектами поняття санкції застосовується як правоохоронний засіб, негативні та небажані наслідки майново-організаційного характеру, тобто виступають мірою впливу на боржника [19, с.3]. На наш погляд санкція – це відображена у нормах закону чи умовах договору міра майново-організаційного впливу на економічні інтереси порушника, що проявляється в установленій формі і вступає в дію після вчинення господарського правопорушення.

Існуючі розбіжності між науковцями і практиками щодо співвідношення понять господарсько-правова відповідальність і господарські санкції заглиблюються своїми коріннями в інструментальний аспект механізму правового регулювання господарських відносин.

Дія механізму розпочинається з формулювання у тексті закону правових норм [2, с.11]. На даному рівні правового регулювання санкція виступає структурним елементом норми [5, с.165] і одночасно слугує мірою відповідальності. Норма права до моменту виникнення конкретних господарських правовідносин перебуває у стані "очікування" ініціативи з боку учасників господарських відносин щодо реалізації встановлених прав та законних інтересів з дотриманням встановлених вимог щодо здійснення господарської діяльності. На етапі виникнення господарських правовідносин закріплена у правових нормах санкція має загальну дію. Іншими словами, загроза настання наслідків, зафіксованих у санкції, спрямована проти всіх, хто може порушити охоронювані нею приписи. Норма без санкцій перестає бути мірою, масштабом поведінки, оскільки вихід за визначені межі не призведе до відповідної реакції з боку держави або уповноважених суб'єктів [4, с.67]. Завдяки охоронним властивостям санкція чинить стимулюючий (профілактичний) вплив на учасника господарських відносин, що перебуває в межах дії відповідної норми. При цьому зміст санкції складають негативні кількісні зміни, яких може зазнати господарська організація, орган, наділений господарською компетенцією чи фізична особа підприємця у випадку вчинення ними правопорушення [3, с.173].

Після виникнення господарських правовідносин міра відповідальності в окремих випадках набуває певних змін. Перш за все, це стосується договірної визначення форм та розмірів відповідальності. Сторони договору, конкретизуючи міру відповідальності, перетворюють абстрактні результати порушення норм на конкретні негативні наслідки, яких може зазнати суб'єкт господарювання після вчинення правопорушення. Однак, якщо санкція визначена у імперативних нормах закону, офі-

ційна реакція держави на правопорушення співпадає з наслідками, яких повинен зазнати порушник. В обох випадках господарські санкції виступають мірою, масштабом кількісних економічних змін, яких може зазнати учасник господарських відносин у разі вчинення ним господарського правопорушення.

На наш погляд, дослідники, що розглядають санкцію у наведеному контексті, виходять з розуміння цього поняття в якості елементу логічної структури норми [5, с.165] чи самостійної охоронної норми. В цьому випадку категорія "міра" виступає підставою поділу санкцій на відносно визначені та абсолютно визначені. Відносно визначеними є санкції, у яких передбачені межі, виходячи з котрих юрисдикційний орган встановлює відповідну міру впливу на правопорушника з урахуванням обставин справи. У абсолютно визначених санкціях закріплюється конкретна форма та розмір заходів впливу на суб'єкта господарювання за вчинення правопорушення.

У юридичній літературі відносно визначеними, зазвичай, називають санкції, що визначають розміри відповідальності. У абсолютно визначених санкціях, як правило, встановлюються способи захисту суб'єктивних прав громадян та юридичних осіб [1, с.272;].

Як вже зазначалося, реалізація господарсько-правової відповідальності має наслідком для правопорушника зменшення його майнової бази чи виникнення певних організаційних труднощів, а для потерпілого слугує способом відновлення і захисту його інтересів. Фактично це означає, що міра відповідальності одночасно є мірою захисту прав суб'єктів господарювання [13, с.36], тобто форма закріплення санкції (норма закону) є однаковою для вказаних понять. Іншими словами, господарська санкція, визначає максимальну та або мінімальну межу кількісних чи організаційних змін, яких може зазнати учасник господарських відносин при вчиненні ним правопорушення.

На першій стадії механізму правового регулювання санкція, закріплена конкретною нормою, в той же час відокремлена від інших норм: норм-принципів, норм-дефініцій, норм, які встановлюють підстави юридичної відповідальності. Міра, як межа кількісних змін, в межах яких предмет не втрачає своїх властивостей [20, с.159], виступає критерієм об'єднання санкцій в єдину за юридичними наслідками форму. При цьому, міра обумовлює внутрішню закономірність, зв'язки, що об'єднуються в однорідну форму. Остання, в свою чергу розкриває загальні властивості предмета, в контексті цього дослідження – господарсько-правової відповідальності.

У діалектиці під формою прийнято розуміти зовнішнє відображення предметів і явищ на основі їх взаємодії з іншими предметами матеріального світу, без зміни їх властивостей. Застосування методу аналізу і синтезу в межах категорій діалектики дозволяє виявити окремі закономірності, що виникають у процесі взаємодії міри і форми. Перша з наведених категорій об'єднує предмети і явища за спільними кількісними властивостями в межах конкретної форми. В свою чергу форма є зовнішнім відображенням змістоутворюючих ознак предмету чи явища. Зміна кількісних або якісних властивостей конкретного предмету за законами діалектики тягне за собою зміну міри. Цей діалектичний зв'язок позначається на формі предмету, шляхом зміни родових ознак. При такому підході, форма господарсько-правової відповідальності визначається конкретною нормативно встановленою мірою (видом економічних та правових наслідків для правопорушника), тим самим постає критерієм об'єднання однорідних господарських санкцій.

Включення в конкретну форму одно порядкових за видовими ознаками санкцій стало причиною формуван-

ня окремих правових інститутів, наприклад, відшкодування збитків, інституту неустойки тощо. Механізм правового регулювання, об'єднуючи окремі норми у інститути права, поступово рухається від загальних приписів до особливостей застосування конкретного інструменту в межах правової системи. На цьому рядку логічної побудови механізму правового регулювання, санкція перетворюється зі способу закріплення наслідків правопорушення на форму відображення видових ознак господарсько-правової відповідальності. Саме видові ознаки окремих господарських санкцій виступають критерієм поділу відповідальності за формами реалізації на відшкодування збитків, неустойку, адміністративно-господарські санкції [14, с.252], а також за наслідками, що виникають в результаті їх застосування, на майнові, організаційні та змішані.

Не дивлячись на окремі специфічні риси, що розкриваються в межах конкретного інституту, більшість, правових засобів в системі господарського права взаємопов'язані загальними положеннями законодавства про господарсько-правову відповідальність: підставою, умовами, межами та строками її реалізації, передбаченими нормами ГК. Побудова системи права на засадах інтеграції і диференціації правових норм зумовлює формування більш широких спеціалізованих правових утворень, одним з яких і є інститут господарсько-правової відповідальності [23; с.311].

Структура права, як надбудова над суспільними відносинами відображає різні рівні суспільних відносин. Саме тому відбувається інтеграція первинних елементів права у більш складні органічно пов'язані юридичні утворення, якими є інститути, галузі права. Завершається інтеграційний процес формуванням єдиної структури права. При застосуванні загально діалектичних методів виявляється також зворотній зв'язок між первинними елементами системи права і інтегрованими правовими об'єктами, комплексними інститутами і галузями права, що на основі функціональних властивостей поєднують у собі різні елементи норми дефініції, норми-принципи, санкції, тощо. Доктринальне обґрунтування і юридичне виокремлення із системи права комплексного правового інституту господарсько-правової відповідальності базується на філософському постулаті про відсутність у суспільному бутті одиничних явищ і понять у чистому вигляді поза зв'язками з іншими поняттями і категоріями. Говорячи мовою юридичних категорій, інститут господарсько-правової відповідальності на основі системно-функціональних зв'язків різних норм та інститутів в кінцевому підсумку формує об'єктивну основу механізму впливу на економічні інтереси учасника господарських відносин, яким вчинено правопорушення у сфері господарювання. Інститут господарсько-правової відповідальності, як складний елемент галузі господарського права концентрує в собі більш дрібні правові утворення (підінститути), тотожні формам відповідальності, але при цьому не посягає на їх самостійність. Навпаки, генетичні зв'язки окремих підінститутів (субінститутів) в межах господарсько-правової відповідальності обумовлені спільним понятійним апаратом, принципами, підставами, межами відповідальності. Одночасно, включені в інститут господарсько-правової відповідальності норми диференціюються за юридичною силою, сферою та наслідками застосування, чим забезпечується внутрішня логічна структура складного правового утворення. Разом з тим, його елементи тісно взаємодіють з іншими інститутами господарського права: договірною, транспортною, інвестиційною, антимонопольно-конкурентною права тощо, забезпечуючи при

цьому дотримання нормативних вимог до здійснення господарської діяльності.

Існування комплексних правових інститутів не штучне об'єднання норм, а є результатом необхідності врегулювання конкретних правовідносин [21, с.51]. Розгалужена система норм, об'єднаних в інститут господарсько-правової відповідальності, дозволяє розповсюдити їх дію на окремі правовідносини, які не є за змістом і сутністю господарсько-правовими. В першу чергу, це стосується порушення податкового, бюджетного, банківського законодавства відповідальність за яке ґрунтується на загальних положеннях ГК про господарсько-правову відповідальність, зокрема, нормах про підстави, строки і порядок застосування адміністративно-господарських санкцій. Як приклад субсидіарного застосування норм інституту господарсько-правової відповідальності, можна вказати на механізм відшкодування збитків, завданих органами, наділеними господарською компетенцією.

Інтегровані в структуру інституту господарсько-правової відповідальності більш дрібні підінститути: відшкодування збитків, штрафні санкції, адміністративно-господарські санкції не позбавлені видових ознак, і є самостійними формами відповідальності. З наведеного слідує, що комплексний характер інституту господарсько-правової відповідальності обумовлений кількома обставинами:

1. господарсько-правова відповідальність має власний понятійний апарат, завдяки якого розкриваються ознаки, властивості, підстави і принципи цього виду відповідальності;

2. досліджуваний інститут концентрує в собі загальні і спеціальні норми, тим самим зв'язує однорідні підінститути, сприяє уникненню дублювання положень законодавства, розрахованих на однопорядкові правовідносини;

3. інститут відповідальності поєднує в собі норми матеріального і процесуального права, необхідні для реалізації господарськими санкціями функцій і завдань по забезпеченню господарського правопорядку;

4. інститут господарсько-правової відповідальності забезпечує дотримання вимог, встановлених регулятивними нормами інститутів господарського, а іноді інших галузей права.

На стадії виникнення господарських правовідносин господарська санкція, не втрачаючи зв'язку з інститутом господарсько-правової відповідальності, одночасно перетворюється на правовий засіб впливу на економічні інтереси сторін господарського зобов'язання. На думку Б.І. Пугінського, правові засоби являють собою інтегровані утворення, поєднання дій заснованих на правових приписах і поглядах суб'єктів правозастосовчої діяльності, що відображає особливий аспект правового регулювання, невід'ємно пов'язаний з нормативним, але такий, що не зводиться до останнього [17, с.101]. Іншими словами, конкретним правовим засобом кореспондують відповідні правові норми або інститути. Разом з тим, співвідношення норм та інститутів з правовими засобами не повинно розглядатися, як зв'язок форми і змісту. Санкція не втрачаючи нормативного встановлених ознак, набуває додаткові індивідуальні властивості, пов'язані з правозастосовчою діяльністю.

Компетентний орган державної влади чи місцевого самоврядування, або сторони договору, застосовуючи конкретний правовий засіб, пристосовують його охоронюваних прав та законних інтересів суб'єктів конкретних правовідносин, крім випадків, коли санкція встановлена імперативною нормою закону. На стадії правозастосу-

вання господарські санкції перетворюються із загально визначених форм відповідальності у адаптований до індивідуальних відносин засіб впливу на економічні інтереси зобов'язаного суб'єкта. Вчинення ним господарського правопорушення приводить санкцію в дію, а відповідальність перетворюється на динамічне явище [1, с.280].

На наш погляд, саме на стадії реалізації господарсько-правової відповідальності санкція вичерпує свою дію, а правопорушник притягається до відповідальності.

Таким чином, господарсько-правова відповідальність, як міра, форма і правовий засіб впливу на економічні інтереси учасника господарських відносин, що вчинив правопорушення, являє собою самостійне наукове поняття, сформоване на основі загальних ознак юридичної відповідальності, вироблених теорією права. Однак, саме господарсько-правова відповідальність покликана запобігати господарським правопорушенням в механізмі правового регулювання, забезпечувати належну організацію та управління господарською діяльністю.

На жаль, чинне законодавство і практика його застосування часто не розкривають всіх властивостей відповідальності, що породжує певні правозастосовчі колізії, виявлення яких повинно перед усім забезпечити єдиний підхід у застосуванні тієї чи іншої господарської санкції.

1. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Том I / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература. -1981. – 361с. 2. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Том II / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература. – 1982. – 360с. 3. Беляневич О.А. Про деякі особливості відповідальності споживача в договірних відносинах енергопостачання / О.А. Беляневич // Вісник господарського судочинства. – 2005 – №2. – С. 172-179. 4. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность: (очерк теории) / С.Н. Братусь // – М.: Юридическая литература. 1976. – 215 с. 5. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев // – М.: Юридическая литература, 1976. – 264 с. 6. Винник О. М. Господарське право: Навчальний посібник. – 2-ге вид., змін. та доп. / О. М. Винник // – К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 766 с. 7. Винник О. М. Теоритичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах / О. М. Винник // Дис. на здоб. ступеня док. юрид. наук. – Київ. – 2004. – 631 с. 8. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности / Витрук Н.Д. / Москва. Норма. – 2009. По системе Консультант Плюс. 9. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, (№18-22, ст. 144). З наступними змінами та доповненнями. 10. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание третье, переработанное и дополненное. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.:ПРОСПЕКТ, 1998. – 632 с. 11. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов // – М.: "Статут", 2000. – 411 с. (Классика российской цивилистики). 12. Кантазарова І. С. Договірна відповідальність юридичних осіб у комерційному обігу. Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук / І. С. Кантазарова // Київ – 1999. – 19 с. 13. Мамутов В.К. Предприятие и материальная ответственность / Мамутов В. К., Овсиенко В. В., Юдин В.Я. // – К.: Наукова думка, 1971. – 190 с. 14. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право. Том 1. Общие положения. Курс лекций / В. С. Мартемьянов // – М.: Издательство БЕК, 1994. – 312 с. 15. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г. Л. Знам'янского, В. С. Щербини; Кол. авт.: О.А. Беляневич, О. М. Винник, В. С. Щербина та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с. 16. Ойгензихт В. А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах : учебн. пособ. / В. А. Ойгензихт // – Душанбе, 1980. – 111 с. 17. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б. И. Пугинский // М.: Юрид. лит., 1984. – 202 с. 18. Пугинский Б. И. Ответственность хозяйственных организаций и их руководителей / Б. И. Пугинский // М.: Знание. – 1981. – 64 с. 19. Савичев В. Г. Предприятия и правовые санкции / В. Г. Савичев // – М.: Юрид. лит., 1981. – 111 с. 20. Філософія: Навчальний посібник. – 3-тє вид., стер. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с. 21. Чирков А.П. Ответственность в системе права: Учебное пособие / А. П. Чирков // Калининградский. ун-т. – Калининград, 1996. – 77 с. 22. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов /А. Ф. Черданцев // – М.: Юрайт, 2000. – 432 с. 23. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина // – 4-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.